

הרב אברהם יצחק הכהן קוק
הו"ל ועריכה: הרב ארי שבט והרב פרופ' נריה גוטל
הופיע בכתב-העת **אורשת א** (תשי"ע), עמ' 7-1

תכנית הלימודים בישיבת מרכז הרב לשנה"ל תרפ"ו

אנו שמחים לפרסם כאן לראשונה חלק מאיגרת אשר נכתבה "בשם מרן הגאון" הרב קוק זצ"ל והופנתה לוועד ההסתדרות של תנועת דגל ירושלים שבשוויץ. האיגרת מודפסת במכונת כתיבה ומקורה בארכיון Central Relief Committee, 124/5.

הגוף המכותב החל לפעול בשנת תרע"ז בתור "קיבוץ אקדמי עברי" – אגודה של סטודנטים תורניים באוניברסיטת באזל. לימים, סייעו הללו רבות בייסודה של ישיבת מרכז הרב, הן בפן החינוכי – הרב הנזיר, רבי דוד כהן, הן בפן הכלכלי – ד"ר מרקוס כהן.¹ חברי הוועד המכותבים הם: מוה"ר יצחק רקובסקי, מ' כהן² ודוד קורץ.

תכנית הלימודים הישיבתית המוצגת להלן מתייחסת לשנת הלימודים השלישית מאז ייסוד הישיבה בשנת תרפ"ד.³ קדמו לה כמה וכמה תכניות, מקיפות וכוללות יותר,⁴ ברם ספק אם אלה מומשו במלואן, כצורתן, הלכה למעשה. מבחינה זו, יתרונה של התכנית המוצגת כאן, שהיא משקפת כנראה מציאות קיימת. וודתנו נתונה לארכיונאית האוספים המיוחדים שבספריית Yeshiva University, גברת שולמית ברגר.

ארי יצחק שבט
נריה משה גוטל

כ"ב תשרי תרפ"ו

... ובנוגע למצבה של הישיבה בכלל נוכל להודיעכם בקיצור שעכשיו נמצאים בהישיבה כחמשים בחורי חמד ושנים עשר אברכים,⁵ ועוד מוכנים כהנה לבוא מחו"ל אלו שיש להם כבר הרשיון לבוא.⁶

- 1 ראו הרב שאר-ישוב כהן, הקדמה לדודי לצבי, ירושלים תשל"ה, עמ' ד, ובי"ח החבורה הקדושה", הקדמה למשנת הנזיר, ירושלים תשס"ה, עמ' 9; הראל כהן, "לתולדות הרצ"ה והרב הנזיר", דודי לצבי, ירושלים תשס"ה, עמ' 19; א"י שבט, "אין לנו לירא מביקורת" – על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק, צוהר לא (טבת תשס"ח), הערות 30–35.
- 2 אצל שניהם היה הרב הנזיר בן בית, עת גר בבאזל.
- 3 משנת הנזיר (לעיל הערה 1), עמ' עג.
- 4 תכנית הלימודים שהתפרסמה בשנה הראשונה של הישיבה, כפי שכתבה מזכיר הישיבה, ר"י לוי: "תוכנית לימוד של מרכז הרב בירושלים", דואר היום, י"ט טבת תרפ"ד, מובאת בספרו המקיף של ד"ר י' רודיק, חיים של יצירה, ירושלים תשנ"ח, עמ' 210. נוסף על כך קיימת תכנית הלימודים המקורית שאותה הציע הרב הנזיר על פי בקשת הרב, אשר אף זכתה לאישור, משנת הנזיר (לעיל הערה 1), עמ' כג. כן קיים פרוספקט הישיבה משלהי תרפ"ד, מאמרי הראיה, ירושלים תש"מ, עמ' 63. לגבי טעם אי-יישומן של תכניות הלימודים המקוריות בישיבה המרכזית והעברתן למכון הרי פישל, ראו בהרחבה אצל א"י שבט, "לביורר החלטתו של הרב קוק לצמצם את חזונו ללימוד מחקר-מדעי בישיבת מרכז-הרב", טללי אורות טו (תשס"ט), עמ' 149–174; ראו גם אגרות הראיה, ד, ירושלים תשמ"ד, עמ' רג, שם מתאונן הרב קוק לר"מ בר-אילן שבעיות כלכליות מונעות את יישום התכנית החינוכית המורחבת שתוכננה.
- 5 אמנם בפועל, לפי עדותו של מ' קלכהיים, אשר הגיע לישיבה באותה שנה, היו אותה עת רק 20–30 בחורים. ראו בסדרת הראיונות שקיים ר"י רודיק עם ותיקי הישיבה בסביבות שנת תש"ן ותמלילים נמצא במרכז התיעודי של בית הרב קוק, תיק 54. ייתכן שבמכתב כאן כללו גם לומדים בהיקף חלקי בלבד. לשם השוואה, הישיבה נוסדה בתרפ"ד עם כעשרים תלמידים, ראו א' רוזנק, הרב קוק, ירושלים תשס"ז, עמ' 232, אך במכתב באנגלית מתאריך 30 ביוני 25, הנמצא בארכיון CRC124/5 וטרם פורסם, נכתב בשמו של הרב קוק ומופנה למאיר ווסל, גזבר הישיבה בחו"ל, מוזכר שבשנה"ל תרפ"ה הוכפל כבר המספר הרשמי לחמשים ושניים לומדים. דברים אלו טעונים השוואה עם דברי ר"מ גולבמן המובאים אצל רודיק (שם), עמ' 113, אשר מעיד כי בחשוון תרפ"ה היו בפועל בישיבה "כתריסר וחצי בחורים". כעבור שלוש שנים מכתבת המסמך הזה, בתמונת הישיבה מכסלו תרפ"ט, מצולמים יותר משמונים בחורים, ראו בשדה הראי"ה, כפר הרא"ה תשנ"א, עמ' 448. כעבור חמשים וחמש שנה העידו ר' נח זבולוני וד"ר יונה בן-ששון, בראיונות (שם), שבשנותיה האחרונות של הרב, תרצ"ד–תרצ"ה ירד מספר הלומדים לכשלושים, ולאחר פטירת הרב בתרצ"ה, הישיבה כמעט שקרסה ובמשך כשש שנים ירד המספר לכשנים עשר

השיעורים לשנת תרפ"ו יתחילו בר"ח מ"ח.⁷

ע"י מרן הגאון שליט"א ראש הרבנים⁸

בתלמוד: הערכת המשנה והתוספתא הבבלי והירושלמי⁹ וברור שיטת הראשונים¹⁰ להלכה¹¹ במקורם.

בשבוע¹²

פעם

- בחורים, שרובם (לפי עדות ר' נח זבולוני) לא התמידו אלא עסקו גם בעניינים אחרים כמו לימודי בגרות ושירות ב"הגנה". הזינוק המשמעותי של הישיבה למלא את ייעודה כ"ישיבה מרכזית עולמית" התחיל רק בסביבות תשט"ז.
- לאחר שנרצחו כחמישים יהודים בפרעות תרפ"א נכנעו האנגלים ללחץ ערבי להגביל את העלייה של יהודים לארץ ישראל. השגת רישיון עלייה הייתה מותנית בעיקר בהון או במקצוע, אך הייתה הקצאת רשיונות לקבוצה מיוחדת של "אנשי דת שפרנסתם מובטחת". על פעילותו של הרב קוק במסגרת זאת, ראו בהרחבה אצל ר"י ברמסון, ופדויי די' ישובון, ירושלים תשס"ו.
- מר חשוון.
- הכוונה לראי"ה קוק, ראש הישיבה. נוסף על שיעורי גמרא ואמונה המצוינים כאן רשום בתכנית הלימודים (לעיל הערה 4) שבשנת תרפ"ד ילמד שיעור בתורה, בפרשת השבוע עם פירוש רש"י בימי ו' בשעות 9:00–11:00 בבוקר, וכן שיעור במצוות התלויות בארץ ורמב"ם הלכות שמיטה (אותה שנה הייתה שנת שמיטה) שלוש פעמים בשבוע בשעות 17:00–18:30 בערב. בשנת תרפ"ד מעיד הר"י גרשוני בריאיון (ראו לעיל הערה 5), שהרב קוק, גם כשהיה בריא, לא לימד שיעורים רבים בישיבה אך בהחלט לימד שיעורי הלכה ואמונה.
- על החשיבות המיוחדת של התלמוד הירושלמי בעיני הרב קוק, ראו בקובץ הרצאת הרב, ירושלים תשל"ג, עמ' יב–יג, ובהרחבה במאמר נ' גוטל, "תורת ארץ ישראל – התלמוד הירושלמי במשנת הרב קוק" ישועת עוזו, ירושלים תשנ"ו, עמ' 390–412; ר"ש ליברמן בריאיון עם הרמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, ב, כפר הרא"ה תשנ"ה, עמ' 340; א"י שבת, "קשריו של הרב קוק עם הפרופ' הרב שאול ליברמן כמדגם ליחסו למחקר תורני", צוהר לה (טבת תשס"ט), בהערות 11–14.
- השיטה המקיפה וההשוואתית עם המקורות המקבילים הייתה בין החידושים של "הישיבה המרכזית העולמית", כפי שמוזכר ב"הרצאת הרב", עמ' יב–ט, שילמדו בבירור הגרסאות השונות, בהכרת תולדות התנאים והאמוראים, באישיותם וברקע ההיסטורי שלהם כדי להבין את שיטותיהם. כך גם ב"קריאת הקודש ליסוד הישיבה המרכזית העולמית בירושלים", אגרות הראי"ה, ד (לעיל הערה 4), עמ' קלו, איגרת מאלול תרפ"ב, ובאיגרת לרב הרצוג משנת תרפ"ח, המובאת אצל ר"י פילבר, כוכבי אור, ירושלים תשנ"ג, עמ' 244. כך גם תוכן שילמדו במכון הרי פישל, "המכון", קבצים מכתב יד קדשו, ירושלים תשס"ו, עמ' רכז. בפרוספקט (לעיל הערה 4) מתואר שילמדו "הבבלי עם הירושלמי בהערכה בכל סוגיה וסוגיה, בהרחבה ובקורת... בהתאמה להמקורות הראשונים כמדרשי התנאים, המכילתא, ספרא וספרי וכו' והתוספתא וכל דברי קדמונינו ההולכים ומתגלים מ"תקופת הגאונים" ושלאחריהם... התעמקות בשיטות הראשונים וגדולי האחרונים...". הדרכת לימוד מפורטת אף יותר נמצאת באיגרת שכתב לתלמידו, ר"י פורת, אגרות הראי"ה, ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' קפ–קפב, מ"ח בסיוון תרע"ג, וראו בהרחבה אצל א"י שבת, "יחכמת ישראל בקדושתה": חזונו של הרב קוק ללימוד ביקורתי-מדעי אמתי", טללי אורות יג (תשס"ז), עמ' 309–340; הני"ל, "מבחינים מעשיים המבטאים את אהדת הרב קוק ללימוד תורה מדעי-ביקורתי", טללי אורות יד (תשס"ח), עמ' 243–272.
- חידוש נוסף של הישיבה מתואר ב"הרצאת הרב" (שם), עמ' יא–יב: חיבור לימוד הגמרא עם ההלכה, כולל תכנית להדפיס על דף הגמרא עצמו את ה"הלכה ברורה" של דברי הפוסקים העולים מאותו דף, ראו בהרחבה אצל רמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה, כפר הרא"ה תש"ן, עמ' 319–342. על הדגש היחסי שהיה על לימוד הלכה בישיבה, ראו רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 189.
- בתכנית של שנת תרפ"ד (לעיל הערה 4) פורסם שהרב ילמד שיעור עיון בגמרא, כשעה וחצי, בשעות 10:00–11:30. יש להניח כי תפקידו האחרים לא אפשרו לו לעמוד בקביעות זו, וספק אם גם בתרפ"ד עמד בכך.

בחכמת ישראל¹³: שמנה פרקים להרמב"ם¹⁴ ביחס ליתר השיטות¹⁵ העיוניות.

פעם בשבוע

ע"י הגאון מטבריג רא"א בורשטיין שליט"א¹⁶

בשבוע

פעם

פלפול¹⁷ הגיוני בתלמוד ופוסקים.

- 13 הכוונה ללימוד אמונה, וכפי שמפורט בפרוספקט הישיבה (לעיל הערה 4), עמ' 64, וראו להלן הערה 29. ב"הרצאת הרב" (לעיל הערה 9), עמ' ה, עמד הרב על חשיבות לימוד "הלכות דעות וחובת המחשבה והרעיון, חובת הלבבות" בישיבה. כך גם עולה מאגרות הראיה א (לעיל הערה 10), עמ' קפז, "החלק הרוחני שבתורה, לכל רחבו, עומקו והיקפו, מוכרח גם הוא למצוא מקום בישיבה", ראו גם אגרות הראיה ג, ירושלים תשכ"ח, עמ' מב.
- 14 בשנת תרפ"ד שיעורו של הרב באמונה התמקד בספר הכוזרי, ורשום שם שיתקיים פעמיים בשבוע במשך שעה וחצי. שי' דניאל, אצל רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 201, מעיד שהרב לימד שיעור זה ב"שמונה פרקים" במשך חמש השנים שלמד בישיבה. ר' שמחה ירושלמי מוסר בריאיון (לעיל הערה 5), שלאחר פטירתו של הרב לימד הרב חרל"פ שיעור זה והוא התמקד ב"שמונה פרקים" לרמב"ם. על יחסו של הרב ללימוד הרמב"ם והכוזרי, ראו רמ"צ נריה, חיי הראי"ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' קסז, בשם רי"פ גרוסברג, מוותיקי הישיבה: "שיעורי הרב ב"שמונה פרקים" היו מרוממים את הנפש ואף הרב עצמו התרומם בדברו, ותפילת ערבית שלו שלאחר השיעור היתה שונה מתפילתו הרגילה".
- 15 ר"א קוסמן, "מבוא לסיכומי שיעורי הכוזרי", ניצני ארץ ז (אייר תש"ט), עמ' 24, מפרט בשם הר"מ גלובמן את דרך הלימוד ההשוואתית של הרב קוק בשיעורי האמונה שלו, שהיה "מביא את כל השיטות שנאמרו בקשר לאותו נושא... משווה אותן ומבדיל אותן. ניתן לומר שהשיעור ביכוזרי היה שיעור כללי בענייני אמונות ודעות". מן המפורסמות שהרצ"י קוק עצמו דווקא מיעט בעריכת השוואות בין שיטות אמוניות שונות ולא צידד במתכונת הספר פרקים במחשבת ישראל, פרדס חנה תשי"ב, משום שנערך לפי נושאים. ראו גם להלן הערה 26.
- 16 הרב אברהם אהרן הכהן בורשטיין (תרכ"ז–תרפ"ו), עמד בראש הישיבה תקופה קצרה (תרפ"ה–תרפ"ו). הראי"ה העריך אותו מאוד. ראו אצל רמ"צ נריה, לקוטי הראי"ה (לעיל הערה 11), עמ' 191–192: הרב קוק ניסח את הכיתוב על מצבתו: "בחיר גאוני הזמן", ובהספדו כינה אותו "מיחידי גאוני עולם". על מקומו בישיבה ראו אצל רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 173–174; ד' יוסיפון, אנציקלופדיה של הציונות הדתית, א, י' רפאל (עורך), ירושלים תשמ"ג, עמ' 267–270; ריאיון (לעיל הערה 5) עם ר' יהושע לרר. לימים, בנו ראובן, עיברת את שם המשפחה ל"יברקת" והתפרסם כיו"ר הכנסת מטעם מפא"י.
- 17 כמו רבו הנצי"ב, התנגד הרב קוק לפלפולי סרק של תרגילים אינטלקטואליים. ראו מאמרי הראיה (לעיל הערה 4), עמ' 125; אגרות, א (לעיל הערה 10), עמ' קמד; ר"מ בר-אילן, "תולדותיו", חזון הגאולה, ניו יורק תשל"ד, למרות שהצטיין גם בשיטה זו של לימוד, ראו ר"ח ליפשיץ, שבחי הראי"ה, עמ' קפא. על כרחך הכוונה כאן לפלפול ענייני, כפי שמפרט רבו הנצי"ב, העמק דבר, ירושלים תשל"ל, במדבר כא, כ; וכן מוכח מאגרות, שם, עמ' קכד. עם זאת הראי"ה ראה בפלפול ברכה מסוימת, כאסתטיקה אמנותית הנצרכת לעתים, ראו אדר היקר, ירושלים תשמ"ב, עמ' כח, והערה על דברי הרב אצל ר"י זליגר, "אור חדש מציון", כתבי הרב ד"ר יוסף זליגר (עורכת ל' זליגר), ירושלים תר"צ, עמ' רמב.

הרב הגאון ר"מ חרלפ¹⁸ שליט"א

שעור של פלפול ¹⁹ הלכה ²⁰ .	פעם בשבועיים
שעור עיון מוסרי ²¹ .	פעם בשבועיים ²²
הרב ר' דוד כהן שליט"א ²³	פעם בחודש ²⁵
מדות שהתורה נדרשת בהן ²⁴ .	פעם בחודש ²⁷
סקירות על השיטות המחקריות שבחכמת ישראל ²⁶ .	פעמיים בחודש ³⁰
הרצב"י הכהן קוק שליט"א ²⁸	
הכשרה להשיעורים העיוניים בחכמת ישראל ²⁹ .	

- 18 תרמ"ג-תשי"ב; ראו עליו אצל רמ"צ נריה, בשדה הראייה (לעיל הערה 5), עמ' 301-350; ג' בת יהודה, הציונות הדתית ב (לעיל הערה 16), עמ' 374-390. על מקומו בישיבה, ראו אצל ר"י רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 151-157; ריאיון עם ר' נח זבולוני (לעיל הערה 5). בתמונת הישיבה (לעיל הערה 5), מבין חמשת ראשי הצוות, צילומו של הרב חרל"פ ממוקם לימין זו של הרב קוק. הוא התמנה לראשות הישיבה אחר פטירת הרב.
- 19 ראו לעיל הערה 17.
- 20 נושא שיעורו של הרב חרל"פ בתכנית הלימודים של תרפ"ד (לעיל הערה 4), הוגדר: "סוגיות בתלמוד" ולא מצוינת שם תדירות השיעור. מספר ד"ר יונה בן-ששון בריאיון (לעיל הערה 5), שגם כעבור עשור שני השיעורים הללו של הרב חרל"פ עוד התקיימו אם כי רק פעם בשבוע בהלכה, וערב אחד בשבוע בנושאים "רעיוניים".
- 21 הרב קוק מדגיש את חשיבות לימוד המוסר בישיבתו ב"קריאת הקודש" מאלול תרפ"ב (לעיל הערה 10), באגרת לרב הרצוג (שם), ובשיחת הפתיחה שלו לישיבה בקיץ תרצ"א. ראו בשדה הראייה (לעיל הערה 5), עמ' 445. הוא חיבר אף ספרים בנושא כמו מוסר אביך ומידות הראייה, ירושלים תשל"א, ומוסר הקודש (אורות הקודש, ג), ירושלים תשכ"ד. עם זאת יצוין ששיטת המוסר של הישיבה הייתה בדרכי נועם ודרך השכל "ואנחנו מצדדים את המקצוע הזה לצורה לימודית יותר מלצורה הרגשית לבד" (אגרת לרב הרצוג, שם), בשונה מגישה לוחצת ומעציבה של חלק מישיבות המוסר הקלאסיות. כך מתאר בן-ששון (שם) את משיגה הישיבה, הרב יצחק אריאלי, שהוא "לא מסוג המשגיחים כמו של ישיבות המוסר. הוא מעולם לא דיבר דברי מוסר בכלל, ואפילו לא התערב לגבי ההתנהגות של התלמידים", והוסיף שהדבר אפיין את האווירה הפתוחה ואת הסובלנית של הישיבה. ראו גם אצל רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 187, על תחושת החופש ששררה שם.
- 22 בתכנית תרפ"ד (לעיל הערה 4) לא הוזכר שהרב חרל"פ לימד שיעור כלשהו במוסר או באמונה. השינוי מרמז כנראה שתפקידו הפך למרכזי יותר.
- 23 תרמ"ז-תשל"ב, ראו עליו במשנת הנזיר (לעיל הערה 4); רש"י כהן, נזיר אחיו, ירושלים תשל"ז; בשדה הראייה (לעיל הערה 5), עמ' 379-400; "י אלפסי, ר' דוד כהן", הציונות הדתית, ו, ירושלים תשס"א, עמ' 528-532. על מקומו בישיבה ראו אצל ר"י רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 162-169. מעניין לציין שכאן הוקדם הרב הנזיר לפני הרצ"י לעומת תכנית תרפ"ד, שברשימה שם הוקדם הרצ"י. אפשר ששינוי את הסדר כאן משום כבודו של הנזיר בעיני חבריו המכותבים משווין. ראו באגרת שבראש הערה 25, שם מרומזת הדאגה של מ' כ"ץ לנזיר.
- 24 שני הנושאים שלימד הרב הנזיר היו חריגים ביותר בנוף היישיבתי של אותם ימים, הן מבחינת הנושאים (מבואות וכללי לימוד) הן בדרך הוראתם (השוואות עם מקורות זרים). בהצעתו המקורית לתכנית הישיבה, משנת הנזיר (לעיל הערה 4), הוא מפרט: "המידות שהתורה נדרשת בהן, לפי חכמת ההיגיון העברי המיוחד בסגולותיו, בהשוואה להיגיון הכללי". ראו משנת הנזיר (שם), עמ' כד: הנזיר למד נושא זה בצורה אקדמית בפטרבורג אצל ד"ר יהודה ליב קצנלסון (בוקי בן יגל). השיעור מוזכר במפורש בפרוספקט המקורי (לעיל הערה 4), ונראה שהיה בדתו של הרב קוק מלכתחילה שהנזיר ילמדו. באגרת לרב הרצוג (לעיל הערה 10), עמ' 245, מפורט שהוא כולל "הקפת כללי התורה במדות השרשיות דברייתא דרבי ישמעאל וכל ענפיה... ובברייתא דר"א בנו של ריה"ג באגדה וכל המסתעף ממנה". לפני שיעורו הראשון שלימד בישיבה בנושא זה, כתב הנזיר לעצמו (שם), עמ' עג: "...ולא להסתפק בדרך המדעי, שהוא אמנם ניתן להורות וללמד, אבל בפנימיות תלהט אש שלהבת צמאון שקיקתי". כלומר השיטה המדעית היא חשובה, אך אינה העיקר. ראו בהרחבה על שיטת לימודו, א"י שבת, " אין לנו לירא מביקורת" - על הלימוד המדעי של הרב הנזיר ויחסו של הרב קוק", צוחר לא (טבת, תשס"ח), 99-114.
- 25 ראו אגרות, ד (לעיל הערה 10), עמ' רכג, באגרת של הרב קוק לנדיב ד"ר מרקוס כהן משוויץ (לעיל הערה 1-2), שם מוזכר שבשנת תרפ"ה לימד הנזיר שיעור אחד בשבוע בנושא כללי התורה. יונה בן-ששון (לעיל הערה 5) זוכר שבשנת תרצ"ד הנזיר כמעט שלא לימד כלל בישיבה, וזכורה לו רק פעם בשנה שלימד את נושא המידות שהתורה נדרשת בהן. אך בריאיון עם ר' שמחה ירושלמי (שם) שלמד מתרצ"ו-תש"ו, הזכיר ששיעור כזה אכן התקיים במשך השנים הללו.
- 26 ראו במאמר א"י שבת על הנזיר (לעיל הערה 24), הערה 106, שם הורחב הדיבור על ההבדל בגישות בינו ובין הרב צב"י בנושא לימוד השוואתי.
- 27 ר"נ זבולוני (לעיל הערה 5) הזכיר שלאחר פטירת הרב, בשנים תרצ"ו-תש"ב לימד הנזיר שיעור בספר הכוזרי פעם בשבוע.
- 28 תרנ"א-תשמ"ב, ראו עליו אצל רמ"צ נריה, בשדה הראייה (לעיל הערה 5), עמ' 291-297; הציונות הדתית, ה (לעיל הערה 16), עמ' 425-433. על מקומו בישיבה, ראו אצל ר"י רודיק (לעיל הערה 4), עמ' 157-162. ר"נ זבולוני (לעיל הערה 5) הזכיר שלאחר פטירת הרב בשנות תרצ"ו-תש"ב לא העביר הרצ"י שיעורים בישיבה, אלא רק דברי מוסר בימים הנוראים. לעומתו, מוסר ר' שמחה ירושלמי בריאיון (שם), שהרצ"י לא העביר שיעור קבוע בישיבה אך הגיע בערך פעם בשבועיים, בלי הודעה מראש, עלה ולימד שיעור באמונה. בשנים הללו עסק הרצ"י בעיקר בעריכה ובהוצאה לאור של כתבי אביו.
- 29 ייתכן שכלול בכך חלק מלימוד נושא "חכמת ישראל" כפי שמפרט הרב בפרוספקט הישיבה (לעיל הערה 4), עמ' 64, שילמדו "חכמת ישראל העיונית והמחקרית, כמו חמשת ספרי המופת שלנו במחקר הדת: האמונות והדעות לרס"ג, הכוזרי, חובת

פעמיים בחודש³²השקפות כלליות ללימוד התנ"ך.³¹

על השיעורים הללו יתוספו עוד בהמשך הזמן עוד שיעורים שונים וביחוד שיעורים מקוריים בתולדות ישראל³³ ומדע ארץ ישראל³⁴ ממקור תורה שבכתב ותורה שבעל פה...

והננו בזה חותמים בברכה מרובה ובכבוד גמור, בשם מרן הגאון

- הלבבות, מורה הנבוכים והעקרים ועוד, וספרי המוסר המצוינים". סביר להניח שהשיעור המדובר היה בספר הכוזרי שלא נזכר מי לימדו, וראו לעיל הערה 4, ששיעור בכוזרי היה די קבוע בישיבה. הרצ"י היה רגיל אף להזכיר את דברי הגר"א על אודות חשיבות לימוד ספר זה. ראו רח"א שורץ, בדרך התורה הגואלת, בית-אל תשס"ו, עמ' רנט. בתרפ"ד הוגדר שיעורו של הרצ"י באמונה כלימוד בספר מסילת ישרים, ואז לא לימד הרב חרל"פ שיעור במוסר.
- 30 התדירות פחתה יחסית למה שכתוב בשנת תרפ"ד (לעיל הערה 4) שמתוכנן ששיעורו באמונה יתקיים פעמיים בשבוע בשעה 19:00 בערב.
- 31 בשנת תרפ"ד (שם) הוגדר השיעור כלימוד "נביאים", שלוש פעמים בשבוע בשעות 19:00–20:00 בערב. על שיטתו המיוחדת של הרצ"י בלימוד תנ"ך, ראו ר"ש אבינר, מבוא לשיחות הרב צבי יהודה, בראשית, ירושלים תשנ"ג, עמ' 17–62. שיעור זה בנביאים ראשונים התקיים גם כעבור עשור, בשנת תרצ"ד. ראו יונה בן-ששון בריאיון (לעיל הערה 5). נוסף על לימוד בשפה העברית ולימוד ספרי אמונה, ישיבת מרכז-הרב כמו ישיבת וולוז'ין, התייחדה בכך שהיו בה שיעורי תנ"ך. בפרוספקט משנת תרפ"ד (לעיל הערה 4), מצוין שילמדו שם תנ"ך "בשום שכל עומק הפשט וחכמת הלשון וקדושת הרוח, בסיוע של כל הידיעות המביאות לחקר עומקה של תורה וקדושתה". בשיחת הפתיחה שלו לישיבה, בחורף תרצ"א (ושוב בתחילת זמן קיץ באותה שנה), המצוטטת בבשדה הראי"ה (לעיל הערה 5), עמ' 445, הרגיש הרב קוק כי יש צורך לחזק את לימוד התנ"ך בעיני התלמידים, ולכן כתב לעצמו תזכורת: "תנ"ך שהננו כ"כ מעונינים בו, אל יעזב בישיבה בכלל, הישיבה גמרה תנ"ך בכללה, וצריכים להתחיל מחדש". כנראה שמדובר בתכנית בקיאות בתנ"ך שנהגה בישיבה.
- 32 התדירות פחתה משמעותית יחסית למה שתוכנן בשנת תרפ"ד ששיעורו בתנ"ך יועבר שלוש פעמים בשבוע בשעות 19:00–20:00 בערב.
- 33 ראו לעיל הערה 10 על החשיבות של לימוד תולדות ישראל, ובמאמר א"י שבט "חכמת ישראל בקדושתה". באיגרת לרב הרצוג (שם), עמ' 244, כותב הרב: "הנני שואף ג"כ לקבוע בע"ה [בישיבה המרכזית, א"ש] מחלקה ליחידים מוכשרים לכך, לדברי ימי ישראל מתוך המקורים הנאמנים בשום שכל... אבל על זה לא מצאתי עדיין מורים מומחים וקבועים בקדושת התורה והמצוות בכל מהותם ומצבם".
- 34 בפרוספקט (לעיל הערה 4), מפרט הרב שילמדו בישיבה "מדעי ארץ ישראל בכל ערכיו ומקצועותיו מן ההלכות התלויות בארץ עד כל קצות המדע של ארץ ישראל בכל גבולותיה סביב". ראו גם באיגרת לרב הרצוג (שם), וכן תוכנן שילמדו במכון הרי פישל (שם), וכותונן שילמדו במכון הרי פישל (לעיל הערה 10).